

Слісаренко О.М.

Калашников В.М., Малишко В.М. Формування інститутів держави і права в США ранньої доби (1607-1775 рр.): Монографія / За ред. і з передмовою І.Б. Усенка. – К.: Логос, 2015. – 406 с.

Українська історична наука одержала нове дослідження з ранньої американської історії XVII-XVIII ст. Авторами книги стали відомий фахівець з ранньої історії Сполучених Штатів Америки, доктор історичних наук, професор Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Віктор Михайлович Калашников та доцент цього ж університету кандидат юридичних наук Валерій Миколайович Малишко.

Цей науковий тандем подарував історичній спільноті України доволі цікаве комплексне наукове дослідження на межі всесвітньої історії та історії держави і права, адже історико-правові дослідження, на нашу думку, є різновидом як загальноісторичних, так і юридичних досліджень.

Структура роботи витримана у традиційних для сучасної української історичної науки межах. Перша частина присвячена аналізу історіографічних досягнень та розлогої джерельної бази. У другій, третій та четвертій частинах автори структурували матеріал у хронологічній послідовності. Друга частина присвячена ранньому періоду англійської колонізації Північної Америки (1607-1664 рр.), яка відбувалась водночас із спробами інших країн започаткувати свої колоніальні володіння в даному регіоні. У третій частині автори розглядають історію англійських колоній у другій половині XVII ст., після того як Британія витіснила з Північноамериканського континенту європейських конкурентів, насамперед голландців. Завершальна, четверта частина дослідження, містить матеріал наступного XVIII ст.

Кожна з частин має однакову структуру: один з розділів присвячений організації регіональної влади в Британських Американських колоніях, ще один – історії піратського та контрабандного промислів, який, на думку авторів, мав вирішальний вплив на формування управлінських та правових інститутів Британської Америки. Логічно витікає з даної структури наявність ще одного розділу, де проаналізовано правові засади рабської та примусової праці на теренах американських колоній Британії.

Дослідження авторів спирається на широке коло джерел та літератури – 545 бібліографічних позицій, з них 400 англомовних, 2 франкомовних, 113 російськомовних та 30 україномовних. Серед цього загалу 26 праць належать авторам рецензованої книги (українською чи російською мовами), ще 11 матеріалів належать іншим учням професора В. Калашникова. До речі, співавтори даного дослідження раніше не публікували спільних праць, таким

чином, для них обох це перша «проба пера» у тандемі. Серед інших 106 бібліографічних позицій кириличним алфавітом 9 належать різної якості підручникам та посібникам. На думку рецензента, не варто в суто наукових монографіях вдаватися до використання такої літератури, якщо тільки вона не є предметом наукового дослідження, оскільки підручники завжди є вторинним матеріалом, а не оригінальним науковим дослідженням.

До згаданого загалу англomовної літератури автори включили 9 раніше не опублікованих джерел, що, звичайно, підвищує цінність даного дослідження. Ще більше підсилило б якість запропонованої праці, якби автори згадали б у історіографічному огляді праці також інших іноземних авторів, наприклад, німецьких, іспанських чи голландських. Скажімо, не використовують автори досліджень відомого німецького фахівця Х. Діппеля, який, крім власне історичних праць з історії США, досліджував витoki американського конституціоналізму XVIII ст.¹ Щоправда, праці одного німецького дослідника у історіографічній огляд співавтори все ж включили, але чомусь у підрозділ 1.1 – «Американська та британська історіографія проблеми» – К. Маркса. Однак посилання на дві його роботи не носять принципового характеру, бо безпосередньо не стосуються теми дослідження, а містять лише загальну негативну оцінку шляхів первісного накопичення капіталу у США. Хоча, власне, ці шляхи в будь-якому цивілізаційному середовищі не можуть бути позитивними, чи то знищення іспанськими конкістадорами цивілізацій Мезоамерики, чи пограбування європейськими піратами іспанських «золотих флотів», чи колоніальні загарбання Індії, Африки, Південно-Азійських країн, Кавказу, Сибіру, Далекого Сходу країнами Європи, Росією та Японією, чи навіть відносно безкровна колонізація Австралійського континенту.

Що стосується першої частини, де співавтори аналізують наукові досягнення англomовних авторів, а також російсько- та україномовну літературу, то зрозумілою стає різниця щодо того наукового доробку, що сформувався за два століття вивчення історії США. Аналіз англomовної літератури займає 20 сторінок, водночас як російським та українським історикам припало втричі менше. Особливістю аналізу є підкреслення співавторами наявності в тій чи іншій праці сюжетів, присвячених вивченню даним істориком інститутів примусової праці, як тимчасового, так і постійного рабства, хоча заявлена тема дослідження спрямована дещо на інші колоніальні інституції. На нашу думку, підсилило б історіографічний огляд англomовної літератури й звернення уваги співавторів на праці М. Цукермана² та

¹ Диппель Х. Американский конституционализм и народный суверенитет. Неизученная проблема // Американский Ежегодник, 1992. – М.: Наука, 1993. – С. 38-51; Dippel H. Die amerikanische revolution. 1763-1787. – Kassel, 2010. – 133 s.

² Zuckerman M. Peaceable Kingdoms: New England towns in eighteenth century. – N.Y.: A.Knopf Published, 1970. – 329 p.

В. Вільсона³. Не зовсім зрозумілим є неодноразова згадка співавторами лідера «школи прогресистів» Ф. Тернера, праці якого відсутні у списку літератури.

Найбільш вдалим, на нашу думку, є другий розділ першої частини, де авторами здійснено аналіз особливостей джерельної бази дослідження та роз'яснено понятійний (термінологічний) апарат, що його використали автори. Вони застосували структуру джерел, що використовується в англо-саксонській історіографії. На цьому тлі стає зрозумілим виділення співавторами окремого підрозділу у списку літератури – «Праці колоніальних хроністів», який би за нашою типологією входив би до попереднього розділу «Наративні джерела».

При викладені основного матеріалу у трьох наступних частинах привертають увагу розділи, що стосуються утворення, розвитку та функціонування інститутів регіональної влади у Британських Американських колоніях. Структурно та тематично вони повторюють матеріал з однієї з попередніх монографій В.М. Калашникова – «Еволюція інститутів держави і права у Північноамериканських колоніях європейських країн (XVII-XVIII ст.)», опублікованої у 1999 р. за редакцією рецензента. Не дивно, що глибина опрацювання процесів державотворення в колоніальних регіонах значно поліпшилася, хоча в основі своєї автор залишився на тих самих концептуальних позиціях, де поєднується переважно формаційний та елементи цивілізаційного підходів. Це знайшло відображення у включенні співавторами монографії (діаграфії?) розділів, що стосуються інститутів примусової праці загалом, та «чорного» рабства зокрема. Детальний розгляд цього соціально-економічного явища займає майже 30% усього тексту монографії. Підкреслюючи суспільні суперечності, автори інколи припускаються нелогічностей. Наприклад, описуючи ситуацію у Новій Англії вони роблять висновок про загострення аграрного конфлікту між великими землевласниками та чисельним фермерським (понад 90% мешканців регіону) населенням. Проте вже наприкінці цієї сторінки вони підкреслюють, що «У Новій Англії практично не було лендлордів, а переважали власники «середньої руки» (с. 350). У підсумку авторам, як нам здається, вдалося обґрунтувати тісний зв'язок між зростанням економічної потужності колоній, особливо очевидним у Новій Англії, та формуванням підвалин американської визвольної революції в останній чверті XVIII ст. Простежено також вплив на колоніальне суспільство законодавчих досягнень метрополії під час Англійської буржуазної революції, поширення гарантій особистості, зокрема, так званого «Хабеас корпус акт». Розбіжності у характері економічного розвитку Півночі та Півдня Сполучених Штатів, не ліквідовані під час першої американської революції, згодом призвели до другої американської буржуазно-демократичної революції у формі громадянської війни.

³ A history of the American people. – In 5 vol. – N.Y.- L.: Harper and brs, 1902.

Безумовним позитивом рецензованого дослідження можна вважати матеріали, підготовані В.М.Малишком, присвячені висвітленню ролі та особливостей функціонування різноманітних проявів піратства на східно-американському узбережжі: приватирства, каперства тощо. Автор повідомляє багато цікавих деталей, наводить тексти документів тієї епохи (с. 359-360, 361-363, 364-368), що дозволяє читачеві зробити й власні висновки стосовно такого явища, як піратство та його впливові на державотворчі процеси у Британських Американських колоніях. Ці матеріали автор підкріпив суто економічними міркуваннями та аналізом існуючих теорій грошей (с. 255-256). У своїх висновках В.М.Малишко більш наполегливо, ніж його співавтор, дотримується формаційної теорії суспільного розвитку та дозволяє використовувати літературні прийоми у науковому тексті на зразок – «геополітичний бандитизм» (с. 356), «головний океанський розбійник – Альбіон» (с. 357), «Британський флот...чинив розбої на океанах» (с. 359). Зустрічаються у нього й досить категоричні, хоча, на нашу думку, незрозумілі висновки: «У наш час морський розбій знов є засобом вирішення геополітичних проблем розвинених держав світу» (с. 368). Які саме розвинені країни звинувачує автор у морському розбої? Напевне, також перебільшенням є припущення автора, що «джерелами первісного нагромадження капіталу для перших американців були піратство і контрабанда...» (с. 377). Вочевидь, більш коректним було б підкреслити, що піратство і контрабанда були одним з джерел первісного накопичення капіталу, тим паче, що автор кількома рядками нижче ганьбить інші джерела такого накопичення – експлуатацію чорних рабів, експансію проти індіанців тощо. Інколи автор вдається до дослівних текстуальних повторів, очевидно, з метою закріплення у свідомості читача своєї концепції (абзаци на с. 258 та с. 358-359 щодо явища «корсарства»).

У висновку дослідження автори слушно підкреслюють унікальність державно-правового та економічного розвитку США, що спочатку здійснювався на суто буржуазній основі. Але майже одразу читач стикається з фразою: «Виникнення цієї держави стало результатом...первісного нагромадження капіталу...уособленого у піратстві, контрабанді, торгівлі рабами і приватирстві, тобто, морському розбої...» (с. 378). Але у дослідженні також наводився значний фактологічний матеріал стосовно формування на ґрунті фермерського господарства засад громадянського суспільства у Новому Світі, яке зрештою й виступило зі зброєю в руках проти колоніального панування Британської Корони, за побудову нового республіканського ладу, підвалинами якого є дотримання основних природних прав людини. Якби перераховані негативні явища дійсно створювали підвалини промислово розвиненого суспільства, то ученим довелось б вивчати феномен Алжиру, чії пірати та работоргівці у цей час наводили жах на європейських та американських мореплавців. Але вже через кілька абзаців автори знову згадують про реалізацію ідеї «народного суверенітету» через представницькі

збори, тауншипи та обрання посадових осіб. Надалі автори підсумовують етапи розвитку інституту примусової праці у Британській Америці та його законодавче забезпечення.

На нашу думку, у вступі автори дослідження подали розлогу цитату з О. Пушкіна про негативи американської демократії. Повністю погоджуючись з думкою про високі літературні якості творів, що критикували ранній етап американської демократії, зокрема згаданого авторами Ф. Купера, вважаємо, що авторам все ж таки варто було зазначити, що американська демократія не законсервувалася на межі XVIII-XIX ст., а пройшла низку фаз – очищення Громадянською війною 1861-1865 рр., Реконструкцією 1865-1877 рр. та подальшу еволюцію американської державності у XX ст., що й привело її до лідерських позицій наприкінці XX – початку XXI ст. Як наголошував У. Черчіль (1947 р.): «Ніхто й не прикидається, що демократія є досконалою формою управління, яка дає відповіді на всі питання, якщо не брати до уваги всіх інших, ще гірших, які вже використовувало людство». Якщо ж застосовувати у наукових працях погляди літературних класиків, то можна було б пригадати й протилежну О. Пушкіну думку корифея нашої літератури Т. Шевченка про державний лад заокеанської республіки: «Коли діждемось Вашингтона з новим і праведним законом? А діждемось-таки колись!»⁴. Щоправда, у своїх творах Т. Шевченко засуджував довічне рабство білих в Російській імперії у XIX ст.

Низку невдалих лексем застосували і редактори даного дослідження: на сторінках 7 та 9 вжито термін «засвоювали територію». Як нам здається, правильніше було б вжити термін «освоювали», або «опанували». Не зовсім зрозумілим, на нашу думку, є вживання авторами зворотів «вітчизняних учених», «вітчизняних демократів» (с. 8, 21) тощо. Оскільки автори не називають конкретних імен, важко збагнути чи мова йде про власне українських вчених та політиків, чи мається на увазі також і вчені з колишнього радянського простору. Як здається рецензенту, у науковій літературі також не слід використовувати термін «землеробство», «землероби», що є прямою калькою з російської мови. Натомість, у нашій мові є цілком адекватний термін «хлібороби». Власне, автори дослідження теж його знають та вживають (с. 350). Також неправильно вжито вираз «вичавлення додаткової вартості», на нашу думку, краще було б «витискання...» (с. 20). Крім того, на думку рецензента, авторам-правникам варто уникати вживання евфемізму «карний злочин», широко розповсюджений у нашій юридичній літературі. Нормам української мови більше відповідає термін «кримінальний злочин», адже й кодекси, за якими настає відповідальність за злочини, називаються «Кримінальним» та «Кримінально-процесуальним». Проте це зауваження рецензента адресується не лише співавторам монографії, й не може бути

⁴ Шевченко Т.Г. Кобзар. – К.: Дніпро, 1972. – С. 556.

закидом лише до даної монографії. На сторінці 38 при перекладі допущено помилку, і Палата громад перетворилась у Палату городян. Помилка перекладу зустрічається й на сторінці 356, де «корислива мета» перетворилась у «корисну».

Прикрим недоглядом уже не авторів, а редакторів є 145 позиція у списку використаних джерел. Це одне з двох франкомовних джерел серед велетенської кількості англomовних чомусь подане у скороченому варіанті. Досить не просто зрозуміти, що мова йде про паризьке видання праці В. Сміта «Сучасний стан Штату Пенсильванія». Також не простежили редактори й за 173 позицією списку використаних джерел, де згадано «Encyclopedia Britannica», але без вказівки видання та конкретного тому. Чи можливо, автори користувалися електронною версією енциклопедії?

Хоча книга досить насичена чорно-білими ілюстраціями, однак вона б набагато виграла, якби автори додали до неї одну-дві карти американських колоній, скажімо середини XVII ст. та напередодні війни за незалежність, яка заявлена верхньою хронологічною межею дослідження. Картографічні матеріали завжди допомагають краще сприймати складний історичний матеріал слабо підготовленому читачеві, організації його мислення.

Загалом, українському читачу, студенту чи науковцю, варто ознайомитися з даною книгою, насамперед через об'ємну та детально проаналізовану авторами англomовну літературу, накопичену за 200 років досліджень. Авторами введено у науковий обіг раніше невідомий або маловідомий історичний фактаж, висвітлено непростий та суперечливий історичний шлях американського народу до свободи та сучасних лідерських позицій. Лейтмотивом цього ж руху стала крилата фраза: «Суспільства, що спочатку обіцяли хліб, а потім свободу, зазвичай не давали ні хліба, ні свободи. Суспільства ж які обрали свободу, зазвичай досягали і того, і іншого»⁵.

⁵ Новак М. Свобода в американском понимании // Америка. – 1983. – Апрель. – № 317. – С. 4.